

סימן מג

הפרשת תרומות ומעשרות מנשר הקומביין

ראשי פרקים

שאלה

- א. דין "אבידה מדעת" בנשר הקומביין
 ב. דין "אבודה ממנו ומכל אדם" בנשר הקומביין
 ג. הפרשה מגררי לקט שכחה ופאה
 (1) "לעניים ולא לעורבים" — גם בארץ
 (2) אימתי חל פטור תר"מ ממתנ"ע
- 3) כשאין עניים, למי שייך הלקט
 4) מי שלא הפקיר את הלקט
 5) מהו לקט — בדרך הקצירה בימינו
 ד. בעיית החשש לגידולי תרומה
 ה. הפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו מסקנה

* * *

שאלה

אפקורי מפקר להו, בציר מהכי — טרח

והדר אתי ושקיל להו, ולא מפקר להו.

כלומר, בתפזורת של קב פירות על-פני ארבע אמות או יותר ניתן להניח שבעליהם לא יבואו עוד לאספם, ולכן נחשבים הם להפקר.

אף נידון דין ניתן לראותו כ"מכנשתא דבי דרי", שהרי קוצרים ודשים בבת-אחת את כל השדה ואין נוהגים לטרוח ולאסוף את הגרגרים שנותרו. לפי זה גרגרים אלו יחשבו להפקר, ומן ההפקר אי-אפשר להפריש תרומות ומעשרות, שהרי זה מן הפטור על החיוב.

בעיה זו ניתן לפתור לכאורה על-ידי כך שהקוצרים לא יפקירו את הגרגרים ואף יאמרו מפורשות שכוונתם להשאירם ברשותם כדי שיוכלו להפריש מהם תרומות ומעשרות. והנה להלן (שם כ"א ע"ב) מגדירה

נשאלתי על-ידי חברי קבוצת מגדל-עוז השותפים בגד"ש עציון, אם ניתן לסמוך בשעת קציר החיטה על הגרגרים הנושרים בשדה מן הקומביין לצורך תרומה גדולה ותרומת מעשר*.

א. דין "אבידה מדעת" בנשר הקומביין

שנינו בגמרא (ב"מ כ"א ע"א):

"מצא פירות מפוזרין — הרי אלו שלו".

ולהלן בגמרא מועמדת הלכה זו

"במכנשתא דבי דרי". ופירש רש"י:

"בשעת אסיפת גרנות, וכאן דשן בעליהן,

ונשאז את העיקר ונותרו אלו".

בהסבר הדברים מוסיפה הגמ':

"קב בד' אמות, דנפיש טרחייהו — לא

טרח איניש ולא הדר אתי ושקיל להו —

* שאלה זו הופנתה על-ידם לרב שמעון בירן הי"ד רבו של כפר דרום שנרצח בשערי מכוני התורה והארץ בכ"ד אייר תשנ"ב, והוא החל לטפל בה, אך לא הספיק ללבנה מכל צדדיה טרם הילקחו מעמנו. תהיה תשובה זו קודש לעילוי נשמתו. עריכה ראשונה: הרב עודד ישראלי, קב' מגדל עוז.

לפיהם במכנשתא דבי דרי המוצא זוכה בפירות רק אחר יאוש הבעלים — דחוקים. אכן בקושיית הגמ' על אביי (שם) היא סברה שמדובר באופן שלא נתיאשו הבעלים אלא לאחר שהגיעו הפירות לידי המוצא ומדין יאוש זכה בהן. אך לפי תירוצה שאבידה מדעת היא, נראה שאין כאן יאוש לאחר זמן אלא הפקר מראש — מזמן איסוף עיקר הפרי והשארית הנותר בשדה. על כורחנו צריכים אנו לומר — כפי שהעלה גם הקצות — שהמושג "אבידה מדעת" נושא משמעויות שונות. פעמים פירושו הפקר, וכן הוא בנ"ד במכנשתא דבי דרי, ופעמים פירושו התיחסות בשוין-נפש לאבידה, ואז אסור למוצא לקחת את האבידה לעצמו, אך הוא גם פטור מלהשיבה¹.

אחרונים אחרים תרצו את הרמב"ם בדרכים אחרות: הב"ח (שם) מסביר שבמכנשתא דבי דרי, על-ידי שאסף את העיקר והותיר פירות אלו, גילה דעתו להדיא שאינם חשובים לו ולכן הוו הפקר. הט"ז (ריש סי' רס"א) תירץ שבכה"ג אנו סהדי שלא יטריח עצמו כדי לאסוף כמות זעומה כזו, ובדומה לכך כתב גם בעל האו"ש (בחי' הגרמ"ש) שכן דרך העולם להפקיר כמות כזו. העולה מן הכל הוא, שלדעת הרמב"ם פשוט וברור שההפקר כאן הוא הפקר גמור (או יאוש גמור) התלוי בדעתו. לכן אם אין הבעלים מתייאשים מגרגרי התבואה משום שהם מעוניינים בהם לצורך הפרשת תרומה,

הגמ' "מכנשתא דבי דרי" כ"אבידה מדעת". וביחס לאבידה מדעת כתב הרמב"ם (גזילה ואבידה פ"א הי"א):

"המאבד ממונו לדעת — אין נזקקין לו... השליך כיסו ברה"ר והלך לו — הרי זה איבד ממונו לדעתו, ואע"פ שאסור לרואה דבר זה ליטול לעצמו — אינו זקוק להחזיר".

הרי שגרגרים אלו, למרות שאין חובה להשיבם — עדיין של הקוצרים הם. אלא שאם כן צריך להבין, מדוע לדעת הרמב"ם אמרו בסוגיה בב"מ שהרי אלו שלוו? קושיה זו הקשה הב"ח (חו"מ סי' רע"ג אות ד). ויתכן שמשום כך חלק הטור (שם) על הרמב"ם ופסק שאבידה מדעת הפקר גמור היא.

לקושיה על הרמב"ם התייחס בקצוה"ח (סי' רס"א ס"ק א') ותירץ שלפי הרמב"ם יאוש הבעלים שלאחר זמן יקנה את הפירות למוצא. ואע"פ שהאבידה כבר ביד מוצאה — לא שייך כאן "באיסורא אתא לידיה", שהרי לא נתחייב בהשבה.

גם במחנ"א (הל' זכיה מהפקר סי' ו') תירץ באופן דומה על-פי דברי הרמב"ן. הרמב"ן כתב שבדרך-כלל יאוש ברשותו של המוצא איננו מועיל משום שהוא כידו של המאבד, והוא כאילו התיאש מאבידה שברשותו. אך בנ"ד, שאין כאן מצות השבה — אין הוא נחשב כידו של המאבד, והיאוש מועיל. תירוצים אלו — של המחנ"א וקצוה"ח,

1. עיי"ש בראייתו מן הסוגיה בב"ב (פ"ז ע"א) ביחס לשולח צלוחית ביד קטן. שם מגדירה זאת הגמ' כאבידה מדעת למרות שברור שאיננה הפקר, וכמ"ש שם התוס' (ד"ה שלא). לכאורה מתוך ראייה ניצחת זו ניתן להסיק את מסקנת הקצות לכו"ע — בין לרמב"ם ובין לטור. ועיין עוד בחידושי חשק שלמה לב"ב שם (מודפס בסוף ש"ס וילנא), מש"כ בשם הגאון ר' יוסף (הוא כנראה, הגר"ד מבריסק ודבריו בשו"ת בית הלוי מובאים להלן) ומה שהעיר בזה הוא.

בשוק הרצענים — הובאו עוד דברי רב נחמן ש"הרי אלו שלו". ולמרות שעומד וצווח — "נעשה כצווח על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים". לכאורה גם בנד"ד, מכיון שאין בני אדם מלקטים גרגרים מהשדות — הרי הם כאבודים ממנו ומכל אדם, ואם-כן לא תועיל הצהרתו שאיננו מפקיר. המסקנה המתחייבת מכך היא שלא ניתן יהיה להפריש תרומות ומעשרות מן הגרגרים הללו.

אלא שגם טענה זו אין בה כדי לעכב ולאסור את הדבר — ומכמה סיבות: ראשית יש לזכור שנחלקו הראשונים מהו יסוד דין זוטו של ים הנ"ל. אמנם לדעת הרא"ש והרמב"ן² זוהי גזירת הכתוב — רחמנא אפקריה. אך לדעת הרמב"ם (גזילה ואבידה פ"ו ה"ב) הוא מדין יאוש. ולפי זה, אם בפירוש אינו מתייחס ואינו מפקיר — אין זה הפקר.

שנית, גם אם כיום אין דרכם של בני-אדם ללקט גרגרים בשדות — אין זה נחשב כ"אבוד ממנו ומכל אדם", ובמצבים קשים אין ספק שגרגרים אלו יאספו. כך עולה גם מהסברו של המגיד משנה (גזילה

ואבידה פ"ו ה"א) המתייחס למושג זה:

"...אבל בשאין יכולין להציל אלא על צד הזרות והפלא — ודאי אפילו לא נתייאשו לא (כלומר פטור מהשבה)".

וודאי שהאפשרות שהגרגרים בהם אנו דנים יאספו — איננה "על צד הזרות והפלא".

עוד נראה לומר שאפילו אם נניח שהגרגרים הפקר ממילא — הרי הם גדלים בשדה השייך לבעליו ועד הקציר הן שלהם

ובפרט אם הם מצהירים מראש על כך — הרי הם שלהם. אך לדעת הטור צ"ע אם דעתם והצהרתם יועילו כאן או שמא "אבידה מדעת" היא הפקר ממילא שאיננה נתונה עוד לשליטתם של הבעלים.

לכאורה קשה על דעת הטור מן הגמ' (ב"ק כ"ו ע"ב):

"ואמר רבה: זרק כלי מראש הגג ובא אחר ושברו (לפני שהגיע לארץ) — פטור. מאי טעמא? מנא תבירא תבר".

ולפי דבריו של הטור, גם ללא טעם "מנא תבירא תבר" — הרי זו אבידה מדעת ואינה שלו. מכוח קושיה זו מסיק בשו"ת בית הלוי (ח"א סי' כ"ד) שגם לדעת הטור, אם בעל האבדה מגלה דעתו שהוא מעוניין בה — אין היא נחשבת לאבידה מדעת. ומשום כך, הזורק כלי מראש הגג — הרי הוא שלו עד שיגיע לארץ:

"...וכיון דיש להבעלים איזה רצון בהם, מש"ה, קודם שנעשה רצונו ולא נשברו — ענדין הם שלו".

ב. דין "אבודה ממנו ומכל אדם" בנשר הקומביין

עוד שנינו בפרק אלו מציאות (ב"מ כ"ב ע"ב):

"מנין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת? דכתיב: וכן תעשה לחמורו, וכן תעשה לשמלתו, וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה — מי שאבודה הימנו ומצויה אצל כל אדם. יצאתה זו שאבודה ממנו ואינה מצויה אצל כל אדם".

ולקמן (דף כ"ד ע"ב), ביחס לארנק שנמצא

2. ואולי זוהי גם דעת הראב"ד (השגה, הל' גזילה ואבידה פ"ו ה"ב). עיי"ש.

וגמרי. ומאחר והבעלים אומרים בפירוש שאינם מפקירים אותן — נשארו בבעלותם. ואע"פ ששדה בדרך כלל איננה שמורה, זהו רק כאשר רוצה לזכות מן ההפקר, ואז אין חצרו קונה לו אא"כ היא משתמרת או שהוא עומד בצידה כמבואר בגמ' (ב"מ י"א ע"א). אך כאשר מדובר בדבר שצמח בשדהו — הרי שגם שדה שאיננה משתמרת מקנה אותו לבעליה ואסור לאחר לזכות בו.

לכאורה ניתן היה לומר שסברה זו תלויה בגדר "אבידה מדעת", וכן"ל. שכן אם הגרגרים נחשבים להפקר גמור — מסתבר שהדר דינא של חצר שאינה משתמרת, שאינה קונה מן ההפקר. אך אם אין זה הפקר אלא הבעה של אי-אכפתיות — כיון שגילה דעתו שאינו מפקירן — הרי הם שלו לגמרי. אך למעשה יש לומר שאפילו למ"ד שזהו הפקר גמור — בנדון דידן, מכיון שחשב מראש לפני הקציר שלא יפקירם ושהוא מעוניין להשתמש בהם לצורך תרומה, ומכיון שאז הקמה עמדה עדיין בשיבוליה והכל היה שלו — הרי אדעתא דהכי קצר, שכל מה שיגיע לקומביין יימכר ומה שייפול יהיה מעשר, וא"כ אין כאן הפקר כלל ועיקר.

לרווחא דמילתא ניתן להחיל את הפרשת התרומה מראש ברגע שהגרגרים נושרים, לפני שנופלים לארץ, כשעדיין אין הם הפקר. יתכן שאופן זה עדיף גם מבחינת דין "מוקף" (שאם הפריש לאחר שהגרגרים כבר נפלו

לגמרי. ומאחר והבעלים אומרים בפירוש שאינם מפקירים אותן — נשארו בבעלותם. ואע"פ ששדה בדרך כלל איננה שמורה, זהו רק כאשר רוצה לזכות מן ההפקר, ואז אין חצרו קונה לו אא"כ היא משתמרת או שהוא עומד בצידה כמבואר בגמ' (ב"מ י"א ע"א). אך כאשר מדובר בדבר שצמח בשדהו — הרי שגם שדה שאיננה משתמרת מקנה אותו לבעליה ואסור לאחר לזכות בו.

לכאורה ניתן היה לומר שסברה זו תלויה בגדר "אבידה מדעת", וכן"ל. שכן אם הגרגרים נחשבים להפקר גמור — מסתבר שהדר דינא של חצר שאינה משתמרת, שאינה קונה מן ההפקר. אך אם אין זה הפקר אלא הבעה של אי-אכפתיות — כיון שגילה דעתו שאינו מפקירן — הרי הם שלו לגמרי. אך למעשה יש לומר שאפילו למ"ד שזהו הפקר גמור — בנדון דידן, מכיון שחשב מראש לפני הקציר שלא יפקירם ושהוא מעוניין להשתמש בהם לצורך תרומה, ומכיון שאז הקמה עמדה עדיין בשיבוליה והכל היה שלו — הרי אדעתא דהכי קצר, שכל מה שיגיע לקומביין יימכר ומה שייפול יהיה מעשר, וא"כ אין כאן הפקר כלל ועיקר.

לרווחא דמילתא ניתן להחיל את הפרשת התרומה מראש ברגע שהגרגרים נושרים, לפני שנופלים לארץ, כשעדיין אין הם הפקר. יתכן שאופן זה עדיף גם מבחינת דין "מוקף" (שאם הפריש לאחר שהגרגרים כבר נפלו

3. ואע"פ שרש"י שם (ד"ה זרק) כתב "זרק בעל הכלי..." — אין זה משום הפקר, שהרי להלן (ד"ה פטור) כתב "שהרי סופה להישבר". לעיל הובאה דעתו של בית הלוי שמשום הפקר אין לפטור, משום שבעה"ב לא הפקירו עד שיגיע לארץ.

4. ועיי' שו"ת הר-צבי (זרעים ח"א עמ' ס"ו) שפסק למעשה, שכיום אפשר ליהנות מן היין גם כשהוא שפוך לצורך הפרשת תרומה. (עיי' לעיל סי' מ"א הע' 2).

וחיוב מתנ"ע שם מדרבנן, וכן נקט פאה"ש (סי' ד' סעי' י' ושם ס"ק כ"א), אך למעשה המנהג הוא כדעת הדרכי-משה (שם), והחת"ס (יו"ד סי' רמ"ד) הסוברים שפטור זה מתייחס גם לא"י, וכך הכריע גם החזו"א הלכה למעשה (מעשרות סי' ז' ס"ק י"א ד"ה בעיקר)⁵.

(2) אימתי חל פטור תרו"מ ממתנ"ע

השאלה האם ניתן להפריש תרו"מ מגררים שעשויים להחשב כלקט, שכחה או פאה תלויה לכאורה בספקו של המל"מ (הל' תרומות פ"ב ה"ט) האם פטור מתנות עניים מתרו"מ חל משעה שהופרשו או רק ברגע שזכו בהן העניים. לשם הכרעה בספק זה הביא המל"מ את המשנה במסכת פאה (פ"ד מ"ט): "הלקט והשכחה והפאה של נכרי חייב במעשרות אא"כ הפקיר".

הגמ' במסכת גיטין (מ"ז ע"א) דנה במשנה זו והסיקה שהמדובר הוא בשדה של ישראל שעני גוי מלקט ממנה. במקרה כזה, מכיון שאדעתא דגוי לא הפקירם הרי כל מה שלקט חייב בתרו"מ. מכאן הוכיח המל"מ שרק ברגע הלקיטה ע"י העני נפטרות המתנות מתרו"מ, שהרי אם משעה שהפריש נפטרו, א"כ מה שלקט הגוי היה פטור כבר מתרו"מ. לפי מסקנה זו י"ל שבמקום שהעניים אינם באים כלל ליטול אין הפירות נפטרים מתרו"מ, ואז הנשר כולו חייב ואפשר להפריש ממנו על יתר התבואה.

אמנם כל האחרונים דחו את דבריו של המל"מ. אלא שמצאנו לאחד מן הראשונים שהוכיח כמוהו מן הסוגיה בגיטין שם. וז"ל

שאינו, אין נפק"מ לזה"ז, והא הדין והוא הטעם היום. אך אם רק שוויו כמי שאינו — הרי שבזה"ז, שניתן להפריש ממנו תרו"מ — הרי הוא בעל ערך, ואין כאן "מנא תבירא"⁵. אך, כאמור, לענייננו אין נפק"מ, שכן הגררים שנפלו ישנם, אלא שאין דרך כיום לאספם, וא"כ הרי הם כמי שגם גופם נשאר בעולם.

ג. הפרשה מגררי לקט שכחה ופאה

כידוע, אין החקלאים נוהגים היום לעזוב לקט שכחה ופאה לעניים. נשאלת, אם-כן השאלה, האם יש להתייחס אל הגררים הנושרים בזמן הקציר כשייכים לבעלים, ואשר על כן חייבים בתרו"מ וניתן להפריש מהם על אחרים, או שמא הנשר שייך בעיקרו לעניים ופטור מתרו"מ, ולכן הבעלים כשזוכים בו מההפקר הפטור אינם יכולים להפריש ממנו על התבואה החייבת בתרו"מ.

(1) "לעניים ולא לעורבים" — גם בארץ

כדי להגדיר את מעמד גררי הנשר מן הבחינה הזו, יש להבין קודם לכל מהו היסוד למנהג הרווח שלא להניח היום לקט שכחה ופאה בשדה. והנה דעת הרמב"ם (מתנו"ע פ"א ה"ג) והשו"ע (יו"ד סי' של"ב) שאין חיוב להשאיר מתנות עניים כשעניים לא יבואו ליטול אותם, זאת על יסוד דרשת הגמ' (חולין קל"ד ע"ב): "לעני ולגר — ולא לעורבים ולעטלפים". ואמנם הש"ך (יו"ד סי' של"ב ס"ק א'), דייק מדברי הכס"מ (שם) שרק בחו"ל נוהג דין זה היות

5. ועיי' ב"ק (דף כ"ו ע"ב), שם מחלקת הגמ' בין כלי לאדם, וע"כ רק שוויו כמי שאינו. וצ"ע.

6. ולפי גי' המראה כהן (על הש"ך שם) אף הש"ך סובר כן.

רבינו קרשקש (הודפס בחי' הריטב"א לגיטין הוצאת מוסד הרב קוק):

"...ואינו מחזור דכיון דאיהו אפקריה ואיכא עניים בעיר, מסתמא הוי הפקר ופטור מן המעשר. אבל הכא במאי עסקינן כגון שאין שם עניים, והוא מקום שאין ראויים לבוא לשם עניים. וכיון שכן אין להם דין הפקר, דהא איהו אפשר למזכי להו, דהתורה אמרה לעניים ולא לעורבים ולא לעטלפים. והיינו דקאמר דאדעתא דגויים לא אפקרינהו, כיון שלא היו שם עניי ישראל ולא ראויים לבוא לשם."

מצינו איפוא לאחד מן הראשונים האומר מפורשות שבמקום שאין עניים, אין לגררי לשו"פ דין הפקר והם חייבים בתרו"מ. וא"כ ניתן להפריש מהם על תבואה אחרת.

(3) כשאין עניים, למי שייך הפקר

ועדיין צ"ע אם הלכה זו, שבמקום שאין עניים המתנות הללו חייבות בתרו"מ, היא מוסכמת על הכל. בפאת-השלחן (סי' ד' ס"ק כ"א) דייק מלשון הרמב"ם, שכאשר העניים פוסקין מלבקש ולחזור על הלשו"פ, הנשאר מהם מותר לכל אדם כהפקר ופטורין מתרו"מ. ולעומת זאת מלשון בה"ג (הל' פאה פ"א) והשאלות דייק שאם זרע במקום שאין עניים, איננו חייב כלל להניח פאה וחייב בתרו"מ. מיהו גם לדעתם, במקום שיש עניי ישראל אלא שרוב העניים נכרים, חייב בלשו"פ, אלא שיכול לזכות בהם לעצמו ופטור מתרו"מ. נמצא שלדעתו של פאה"ש אין פטור מוחלט מעזיבת לשו"פ. החיוב הוא קבוע, אלא שמותר לבעה"ב לזכות מההפקר כאשר אין בנמצא עניים. לפי זה הנשר פטור מתרו"מ

ואי-אפשר להפריש ממנו על יתר התבואה. ונראה שבסוגיא זו נחלקו ראשונים ואחרונים בהתייחסותם לסוגיית "יאוש שלא מדעת" (ב"מ כ"א ע"ב). במהלך הדיון בנושא זה הקשתה הגמ' על הדעה הסוברת שיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, מן המשנה במסכת פאה (פ"ח מ"א): "מאימתי כל אדם מותרין בלקט משילכו בה הנמושות...". על כך הקשה ב"תפארת ירושלים" (הובאו דבריו בדבר אברהם ח"א סי' ג'), שהרי לפי האמור בחולין (קל"ב ע"ב) במקום שאין עניים אין חיוב לשו"פ כלל, ולא בעינן כלל ליאוש? ותירץ הדבר אברהם (שם) שהיאוש מועיל רק לאנשים אחרים, אך הבעלים הלא מצווים בעזיבה, וכדי לפטור גם אותם מחיוב זה יש צורך בדרשה "לעניים ולא לעורבין ולעטלפים".

בזה מיושבת גם קושיית התוס' אנשי-שם (פאה פ"ח מ"א) על הרמב"ם (מתנו"ע פ"א ה"י) שכתב: "פסקו העניים מלבקש ולחזור עליהם הרי הנשאר מהן מותר לכל אדם... ואינו מצווה לעזוב אותן לחיה ולעופות אלא לעניים והרי אין עניים". ולכאורה הרי לא מטעם זה פטור אלא מטעם יאוש? ולפי הנ"ל מבואר, שהרי הוא עצמו חייב היה לעזוב למרות היאוש, אלמלא דרשה זו. לפי"ז מדויקת היטב לשון הרמב"ם שכתב (שם ה"ג): "מתנו"ע שבשדה שאין העניים מקפידים עליהן הרי הן של בעה"ב". זאת לעומת לשונו בהל' י', ביחס למקום שפסקו בו עניים מליך שם כתב רק "מותר לכל אדם". כי במקום שאין עניים כלל, מעיקרא אין בעה"ב צריך לעזוב והרי הן שלו, וחייבים בתרו"מ. משא"כ במקום שהיו עניים אלא שפסקו מלבקש, אמנם מותר

בדבריו שאינו עוזב לשו"פ ואינו מפקיר אותם כלל והרי הם שלו וחייבים בתרו"מ.

(4) מי שלא הפקיר את הלקט

אלא שבזה יש לדון אם הפקרה מועילה במידה ויש כאן לקט, שהרי בדיוק בנושא זה מובא במסכת תמורה (כ"ה ע"א): "בעי אילפא: אמר על הלקט עם נשירת רובו — יהא הפקר... ואמר אביי מאי תיבעי ליה, דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין?", כלומר מאחר והתורה זיכתה לעניים לאו כל כמיניה להפקיע מהעניים את שלהם. והנה כבר העיר הגרי"ז (תמורה שם) על כך שמן הגמ' נראה שאינו יכול להפקיר מהטעם ש"דה"ר ודה"ת דברי מי שומעין", ואילו הרמב"ם (מתנ"ע פ"ד הי"ד) כתב: "אין לו בו רשות". לכן נראה להסביר בדעת הרמב"ם שכוונת הגמ' היא לומר שכיון שהתורה זיכתה לעניים אין לו בו רשות ואין הוא יכול לומר דבר שהוא היפך דברי התורה. לפי זה, במקום שלא יבואו עניים, כיון שספיקא דרבנן לקולא ואין כאן זכייה לעניים, ממילא יכול לומר שאינו מפקיר.

(5) מהו לקט — בדרך הקצירה בימינו

אך גם לולא כל האמור עד כאן, ואף אם

לבעה"ב לזכות מחדש ככל יתר בני האדם⁷, אך מכיון שבתחילה היה חייב לעזובם נפטרו מתרו"מ⁸.

ואמנם הפר"ח בחי' מים חיים על הרמב"ם שם, כתב במפורש שלא מיבעיא בנשאר מן העניים שנתיאשו, אלא אף במקום שאין עניים מצויים ליטול לשו"פ יכול בעה"ב לזכות בהן ופטורין מתרו"מ. אך מלשון הרמב"ם (ה"י וה"ג) לא משמע כדבריו, וכ"כ החזון יחזקאל (פ"ב הי"ט).

והנה בדעת הבה"ג והשאלות דייק בפאה"ש שלדעתם אין בעה"ב חייב לעזוב כלל וכן דייק גם בדרך אמונה מראשונים אחרים, וכן נראה לכאורה בדעת הרמב"ם. מאידך הפר"ח פ' בדעת הרמב"ם שחייב להניח אלא שרשאי לזכות מחדש⁹. וכך דייק הדבר-אברהם מדברי ראשונים אחרים. נמצא שהרי זה ספיקא דדינא, ובספיקא דדינא הלא אין מעמידין על חזקת טבל כמש"כ הר"ן (קידושין דף ו')¹⁰. והנה אם יבוא בעה"ב לשאול אם חייב לעזוב לשו"פ או לא, ודאי יש להורות לו שמכיון שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים גדולה, ומאחר וספיקא דרבנן לקולא, אינו חייב לעזוב. אם כן הוא, נראה שאפשר להורות לו שיפרש

7. ועיין דרך אמונה פ"א סעי' י' בבאה"ל, ופ"ו סעי' י"ג ס"ק ע"ט.

8. לכאורה מן הירושלמי בפאה (פ"ח ה"א) כמעט מפורש שהדרשה "תעזוב אותם" — ולא לעורבים ולעטלפים" נאמרה גם במקום שיש עניים ופסקו, אלא שבמקום שאין עניים אין חיוב כלל להשאיר פאה מן הטעם "וכי יש אדם קורא שם פאה לעצמו?!", ומשום כך אין היא פטורה מהפרשת תרו"מ. ונראה שבשיטה זו נקט גם הרמב"ם. (ניתן להביא משם ראיה לסוברים שהפטור מפאה במקום שאין עניים, נוהג גם בא"י, שהרי בזה אי-אפשר לדחות ולומר שהמיעוט "ולא לעורבים ולעטלפים" נאמר על מעשה שהיה בחו"ל כפי שיש שפירשו בגמ' בחולין).

9. בפאה"ש (סי' ד' ס"ק ל"ו) משמע שמחלק בין מקום שלא הניח פאה מעיקרא דפטור והרי זה שלו וחייב בתרו"מ, לבין מקום שהניח פאה אע"פ שלא היה חייב שפטור מתרו"מ, וכ' שכן דעת הפר"ח, וצ"ע.

10. ועי' קונטרס הספקות כלל א'.

מכל זה נוכל להסיק שאין במצוות הלקט השכחה והפאה כדי למנוע שימוש בנשר הקומביין לשם תרומה, שהרי שכחה איננה שייכת כאן כלל, ובאשר לפאה — גם לסוברים שיש חיוב להשאיר פאה במצב הנ"ל, הרי כל עוד לא קרא שם והגדיר את הפאה המסויימת, לא חלה הפאה כלל. באשר ללקט — יש צורך במחקר יסודי שיבדוק כמה מן הנשר יכול להחשב כלקט, אך ברור, שלא כל הנשר הוא אכן כזה. נוסף לכך ניתן לסמוך גם על דעת אותם ראשונים הסוברים שאין חיוב כלל להשאיר לקט בזה"ז והלקט שייך לבעה"ב וחייב בתרומה, וכן על כך שאף אותם ראשונים החולקים על הטענה הנ"ל יתכן שידו בזה כשידוע מראש שהעניים לא יבואו. משום כך, היות ואין חובה להשאיר לקט מספק, יש לומר שאם בעה"ב מצהיר מראש שאינו מתכוין להפקיר את הלקט, הר"ז שלו וחייב בתרומה. לכן, הלכה למעשה, נלענ"ד שעל בעה"ב להצהיר מראש שאינו מפקיר את הלקט, כדי שעל ידי כך יתחייב בתרומה של הלקט ויוכל להפריש מן הנשר על יתר התבואה.

ד. בעיית החשש לגידולי תרומה

מעבר לשאלות על תקפותה של הפרשה מן הנשר, יש להעיר כאן על תקלה שעלולה להגרם מן השימוש בנשר לצורך תרומה. גרגרי התרומה שישארו בשדה עלולים להצמיח ספיח, וזה עלול להתערב בתבואה שתעלה בשנה הבאה. מכיון ש"גידולי תרומה — תרומה", הרי שכל התבואה צריכה להיות נידונה כתערובת של

נניח שחייב לעזוב לעניים אע"פ שלא יבואו, אלא שיכול לזכות מחדש, יש לעיין אלו מתנ"ע שייכות בכלל בנשר הקומביין. חיוב פאה אכן קיים, אך שכחה ודאי אין כאן. ביחס ללקט הדברים צריכים עיון, שהרי במסכת פאה (פ"ד מ"י) שנינו:

"איזהו לקט? הנושר בשענת קצירה. היה קוצר מלוא ידו, תלש מלוא קומצו, הכהו קוץ ונפל מידו לארץ הריהו של בעה"ב... אחר הדיד ואחר המגל — לבעה"ב".

ועוד שם (פ"ב מ"ה): "שני שבולים לקט ושלושא אינם לקט".

תוך כדי תהליך הקצירה על-ידי הקומביין נושר חלק מן הלקט בתחילת הקציר, וחלק אחר נושר כאשר הקומביין פולט את הגרגרים לתוך המיכלים המיועדים לכך. חלק אחרון זה של הנשר ודאי איננו לקט שכן אין הוא נושר בשעת קצירה, אלא רק לאחר הדישה. וגם ביחס לחלק הראשון הנושר בשעת קצירה יש לבדוק באיזו מידה נשמטים הגרגרים מן הסכינים הקוצרים ובאיזו מידה ממכות שונות, מאחרי המגל, מגלגלי הקומביין וכדו'. ללא מחקר יסודי קשה לקבוע כמה לקט חייב להינתן לעניים. עוד יש לקחת בחשבון את העובדה שבדרך כלל הנשירה היא של יותר משלושה גרגרים בבת אחת, ואולי הוי כשלושה שיבולים. ביחס לפרט מצינו ששלושה גרגרים שנפלו מן האשכול בבת אחת אינם פרט, ומן הסתם דין הלקט בתבואה דומה לדין הפרט בכרם¹¹. נראה איפוא שאם נשרו מחמת הקציר ג' גרגרים בבת אחת אין להם דין לקט.

11. עיין רש"י חולין קל"ד ע"ב ד"ה חייב בפרט ובעוללות.

מדובר כאן בתרומה טהורה שאסור לשרפה. אך גם כאן יתכן ששריפת השלף איננה שורפת את הגרגרים שבקרקע אלא רק חורכת וקולה אותם, ואדרבה — קלי ראוי לאכילה יותר מחיטה חיה.

והנה במשנה תרומות פ"ט מ"א:
 "הזורע תרומה בשוגג יופך ומזיד יקיים"
 ופירש הרע"ב:

"שוגג יופך — חזרש ומהפך כדי שלא יגדל ואין בכך כלום. ומזיד יקיים — כיון שנקרא שם תרומה על השדה היה נראה כמאבד את התרומה".

וצ"ע בנ"ד שהוא מפריש מהנשר על התבואה, האם דינו כזורע תרומה במזיד. שהרי הוא יודע שגרגרי התרומה עלולים לצמוח כספיה ואסור לו להפוך את השדה כי שם תרומה חל על הספיה. או שמא דינו שוגג ומותר לו להפוך את השדה. ואע"פ שאינו שוגג אלא מזיד, שהרי מפריש את הנשר כתרו"מ ביודעין. אולם הזריעה אינה במזיד. הוא בכלל לא זורע. אלא רק מפריש את הנשר שנשר, וא"כ אולי דינו שוגג? ונראה שדינו לא כשוגג ולא כמזיד, שהרי כאמור, הוא בכלל לא זורע; הוא מפריש את הנשר, ויתכן שהגשם ינביט את הזרעים והם יצמחו. אולם אין כאן מעשה זריעה כלל ולכן אינו חייב להפוך ויכול להשאירם בשדה שיצמחו שאין דרך זריעה בכך. עיין ב"ב (נ"ד א') "האי מאן דשדי ליפתא בי פילי דארעא דגר לא הוי חזקה", ופי' הרשב"ם שם שזרע לפת בתוך נקעים של קרקע הגר ולא כיסה בעפר לא עשה כלום, כי זריקת הלפת בתוך החריץ לא הוי חזקה, שהרי לא

איסור והיתר. וגם אם התרומה תיבטל בהיתר, נמצינו, לכאורה, מבטלים איסור לכתחילה. בכך שהקציר יכלול בתוכו היתר ואיסור.

ביחס לשאלת ביטול איסור לכתחילה, יש לומר שמכיון שאין כונת החקלאי החורש את השדה וזורע חיטה חדשה לערב בה את ספיה התרומה מן השנה שעברה, אין בכך איסור, וכמו שכתבו הפוסקים בענין ההיתר לטחון גרעינים מתולעים ולבטל את התולעים בכך¹² וההיתר לחמם דבש שנפלו בו נמלים¹³, מאחר שהכונה בזה היא לטחון ולא לבטל. ואף כאן י"ל שכונתו לקצור את ההיתר ורק משום שאינו יכול להבחין בין האיסור להיתר הוא קוצר את הכל כאחד. אלא שהשאלה מה יהיה היחס בין האיסור להיתר האם יהיה בקציר המותר רוב כדי לבטל את האיסור? (כי תרומה מתבטלת רק באחד ומאה).

למעשה, מתברר שהנהוג הוא שלא לזרוע בשתי שנים רצופות חיטה על חיטה באותו שטח. לכן לפני שזורעים בשטח מסוים מחטאים אותו מן הספחים של השנה שעברה, וממילא בכך נפתרת הבעיה. אלא שפתרון זה מעורר בעיה נוספת: האם חיטוי השטח מותר? האם אין בכך השמדת תרו"מ והפסדתה בידים? נראה שאם החיטוי רק מונע צמיחה ואינו פוסל את החיטה מאכילה אין בכך איסור, אך אם החיטוי גם פוסל את החיטה מאכילה הרי זה הפסד תרומה בידים.

[הבחנה זו פוסלת, לכאורה, גם את המנהג לשרוף את שדות השלף, שהרי

12. שו"ע יו"ד פ"ד י"ד, ושו"ך ס"ק מ'.

13. שו"ע שם סעיף י"ג, ט"ז ס"ק י"ח, ש"ך ס"ק ל"ח.

עשה שום תיקון בקרקע, והשלכת הזרע בקרקע אינה מעשה, וא"כ זורע ואח"כ מכסהו עפר.

ובס' יראים מלאכת חורש (ה"ד באג"ט זורע ס"ק כ"ד-כ"ה) "תולדה דרבנן שיזחר אדם שלא ישליך זרעים בחצר במקום ירידת גשמים שסופן לצמח". ופי' האג"ט שם שאינו נחשב לזורע אלא כשירדו גשמים, והדבר אסור משום שהגשמים מצויים, וכשיצמחו הר"ז מכוחו כמו אבנו סכיננו ומשאו שהניחם בראש גגו ונפלו ברוח מצויה והזיקו. (אך לפי הר"ן בסנהדרין ע"ז ב' בשבת לא אמרין אשו משום חציו ואכמ"ל). אך בנ"ד שהמדובר בעונת הקציר זמן רב לפני הגשם, כשייתכן שהזרעים יאכלו ע"י צפורים ונברנים וגם לא עשה שום מעשה זריעה, אין כאן זריעה כלל, בודאי לא מהתורה ויתכן שאפילו לא מדרבנן, ולא קנסוהו שחייב להפוך.

כשיחרוש את השדה לקראת העונה הבאה הרי בהפיכתו את הקרקע, אדרבה, הוא מטמין את הזרעים באדמה. וא"כ ההפיכה היא כזריעה, ולא אמרו במשנה בשוגג יופך אלא לאחר שהתחיל הצימוח שאז ההפיכה תעקור את הגידולים מהשרשתם. אלא שאם ימתין עד שהספיח יצמח ואז יהפוך את הקרקע ורק אח"כ יזרע זריעה אחרת הוא עלול להפסיד את עונת הזריעה הבאה. וקנס גדול, של הפסד כל העונה לא קנסוהו. ובירושלמי תרומות (פ"ט הל' א') פרשו את המשנה הנ"ל באופן אחר. שבמזיד קנסוהו ויקיים כדי שתתבטל שדהו. ובשוגג יהפוך ולא קנסוהו. ולפי"ז, אם נאמר שנקנס אותו שתתבטל שדהו זהו קנס שקנסו במזיד. וכבר הנחנו שאין להחשיב את הפרשת התרומה מן הנשר כזריעת תרומה במזיד. ואפילו בשוגג יתכן שאינו נחשב כזורע, וק"ו לא למזיד. ולכן לא נראה

שיש לקונסו קנס זה.

אולם עצם הנחתנו שגידולי תרומה הם תרומה צ"ע. אומנם זו לשון המשנה תרומות פ"ט מ"ד: "גידולי תרומה — תרומה, וגידולי גידולין-חולין". אלא שהירושלמי בפ"ו שם הל' א' כתב:

"גידולי תרומה הרי הם כחולין לכל דבר דתנינן וחייבת בלקט ושכחה ובפאה, ועניי ישראל ועניי כהנים מלקטים, אלא שאסורים לזרים... ועניי ישראל מוכרים את שלהם לכהנים בדמי תרומה והדמים שלהם".

וכן פסק הרמב"ם בהל' תרומות פ"א הל' כ"א גידולי תרומה הרי הם כחולין, ושם בהל' כ"ז חייבת בלש"פ. וא"כ לכאורה מותר לקלקל את הספיח האמור, כי אין בו דין של "משמרת תרומות" וממילא אין איסור לבטל ברוב ולכל היותר יש להקנותו לכהן. (הערת הרב יעקב אפשטיין).

אך מדברי התוס' בפסחים (ל"ד א' ד"ה טהרו) משמע שגידולי תרומה הם בכל זאת תרומה, ומה שאמרו בירושלמי שהרי הם כחולין לכל דבר הוא רק לענין לש"פ, וטעמא משום דמדאורייתא אין תרומה ומעשר חייבים בלש"פ, ולא אתי גזרה דרבנן ומפקיעה חיוב לש"פ דאורייתא. משמע איפוא שמדרבנן גידולי תרומה כתרומה, ורק במקום שתקנת חכמים מפקיעה הלכה מהתורה אמרו שגידולי תרומה כחולין. וא"כ לענין קלקול תרומה, ביטול ברוב ושמירת תרומה תקנת חכמים כעין דאורייתא.

ועיין מהרש"א על התוס' בפסחים שם שכ' בהסבר דבריהם עפ"י הר"ש בפי"מ"ש תרומות פ"ט שגדולי תרומה אסורים לישראלים זרים ומותרים לנוכרים. משמע שאין בהם קדושת תרומה, אפילו לא

יתכן שההצעה שהוצעה לעיל להחיל את ההפרשה ברגע שהגרגרים נושרים תפתור גם את הבעיה הזו, שכן הגרגרים נושרים ברגע שהקומביין מכה בשיבולים וקוצר אותם, עוד לפני שלב הדישה (הדישה נעשית בתוך הקומביין), וא"כ תהיה זו הפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, שלדעת מו"ר הגר"ש ישראלי יש להקל בה בזה"ז. (חוות בנימין א' סי' ד').

מסקנה

לפי כל האמור לעיל ניתן להשתמש בנשר החיטה מן הקומביין כתרומה גדולה ותרומת מעשר על שאר היבול. יש לדאוג, במקרה כזה, שספיחי החיטה לא יושמדו באופן הפוסל אותם לאכילה, אלא רק מונע את צמיחתם שוב. מומלץ לקבוע בנוסח שההפרשה תחול ברגע נשירת הגרגרים מן הקומביין, לפני הגעתם לארץ¹⁴. לפני ההפרשה יש להצהיר שגרגרי הלקט אינם מופקרים.

מדברנן. אך מרכה"מ (ביכורים פ"ד ה"ט) כתב שעל גידולי תרומה חלה קדושת תרומה מדבריהם ואסור להאכילם לנוכרים. ונמצא ששאלתנו תלויה במחלוקת זו, האם גידולי תרומה יש בהם קדושה מדברנן ורק במקום שקדושה זו מפקיעה מצוה מהתורה, כגון בלש"פ, לא החלו עליה קדושה, או שגידולי תרומה אין בהם קדושה אפילו לא מדברנן, ורק לדברים מסוימים, כגון איסור לזרים, חל עליהם דין תרומה.

דברינו תלויים איפוא בהנחה שבגדולי תרומה יש בעצם קדושת תרומה מדברנן, חוץ מלש"פ.

ה. הפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו

עוד יש לדון כאן בשאלה אם אין בנד"ד הפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, שהרי גרגרי הנשר לא באו לידי מירוח ואילו הגרגרים שבמיכלים נחשבים אולי לממורחים. מיהו יתכן שהגרגרים שבשדה כיון שאינם נמכרים זהו גמר מלאכתם, וצ"ע.

14. ועיי' אוצר מפרשי התלמוד (ב"ק י"ז ע"ב, כ"ו ע"ב).